

Ибраимов К.

ЭЛ АДАБИЯТЫН ЖЫЙНОО

Ибраимов К.

СБОР НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Совет бийлигинин алгачкы жылдарынан тартып эле көркөм маданий мурастарга карата мамиле түп тамырынан өзгөрүп, кыргыз фольклористикасында жашы этап башталгандыгы ырас. Тагыраак айтканда, жыйырманчы жылдардын башынан кыргыз элинин оозеки чыгармаларын жыйноо кешири кулач жайып, бул иш пландуу, системалуу түрдө жүргүзүлө баштады. Бул коомдук мамлекеттик мааниси бар маселеге айлангандыгын танууга болбойт.

Белгилүү окумуштуу, манас таануучу С. Мусаев “Манас” жөнүндөгү советтик доордогу илим өзүнүн пайда болуш жана өсүп өнүгүш жолунда үч этапты басып өткөндүгүн, ар бир этаптын өзүнө таандык өзгөчө мүнөзү бар экендигин жазат (5. 3). Биринчи этап жыйырманчы жылдардын башынан тартып, отузунчу жылдардын биринчи жарымын ичине камтыйт, экинчи этап 1935-жылдан, башкача айтканда, Илим изилдөө институту ачылгандан баштап элүүнчү жылдардын ортосуна чейинки жылдарды кучагына алса, андан кийинки учур үчүнчү этапка таандык. Бул жалгыз эле “Манас” эпосу эмес, бүтүндөй кыргыз фольклористикасынын тарыхын, өнүгүү жолун мүнөздөй алат десек болот.

Кыргыз фольклору жөнүндөгү илим негизги үч багытта өнүккөн:

а) фольклордук чыгармаларды жыйноо;

б) жазып алынган материалдарды басып чыгаруу;

в) элдик оозеки чыгармаларды изилдөө. Бирок бул тармактар бири-биринен обочо турбайт, өз ара тыгыз байланышта.

Кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармачылыгын илимий мекемелердин тапшыруусу боюнча атайылап жазып алуу жумушу 1922-жылы “Манас” эпосунан башталган. Ага чейин жеке адамдардын демилгеси менен жыйналып жүргөн эле. 1919-жылы 4-январда Жети-Суу областтык улуттук иштер бөлүмүнүн коллегия чогулушу болуп, акындарды чакырып, элдик поэзияны жазып калуу зарыл экндиги жөнүндө маселе каралган жана тиешелүү токтом кабыл алынган (3. 251). Ал кезде Жети-Суу областына Ысык-Көл, Токмок (кийинчерээк Пишпек) уездери да карагандыктан, кыргыз эл поэзиясынын жазыла башташына, жыйноо ишинин жанданышына бул токтомдун да жардамы тийсе керек. Анткени, бул токтомду аткаруу жагы уездик бөлүмдөргө милдеттендирилген эле.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарынан тартып эле тарыхый жана маданий эстеликтерди сактоодо системалуу түрдө орчундуу иштер иштелген. 1918-жылы декабрда “Илимий байлыктарды коргоо жөнүндө” Декрет жарыяланган. Аталган Декретке

ылайык 1921-жылы 22-майда Түркстан республикасынын Эл Комиссарлар Советинин токтому менен Эл агартуу комиссариатынын алдында Музейлер иши жана өткөндүн эстеликтерин, искусство менен жаратылышты коргоонун Түркстандагы комитети уюшулуп, маданий эстеликтерди сактап калуу боюнча иштиктүү чаралар көрүлөт. Өкмөттүн атайын иш чараларына ылайык ошол тарыхый шарттарда өткөндүн эстелик мурасы катары кыргыздардын оозеки чыгармаларын жыйноо, чогултуп сактоо ишине да көп көңүл бурулуп, кыйла аракеттер жасалат.

Түркстан Эл агартуу комиссариатынын алдында улуттук (казак, кыргыз, өзбек, түркмөн, тажик) Илим комиссиялары иштеп, анын негизги милдеттеринин бири-элдик оозеки чыгармаларды жыйноо болгон. 1924-жылдын апрель айынан тартып Кыргыз илим комиссиясы бөлүнүп, өз алдынча иштей баштаган. Комиссия 1925-жылы апрель айынын аягында Ташкенттен Пишпекке көчкөн. Төрагасы Э. Арабаев, орун басары К. Тыныстанов эле.

Кыргыз элинин тыбыштык түзүлүшүнө ылайык жашы алфавит түзүп, улуттук жазууну иштеп чыгуу, алгачкы окуу китептерин, окуу куралдарын даярдоо, элдик оозеки чыгармаларды жыйноо өшдүү орчундуу иштер Кыргыз илим комиссиясынын милдетине кирген. Элдик оозеки көркөм чыгармаларды жыйноо боюнча илим комиссиялары жер-жерлерде да түзүлө баштаган. Алсак, мындай комиссиянын Пишпекте иштей баштагандыгы жөнүндө “Түркстан правдасы” 1924-жылдын 20-августундагы санында кабарлаган.

Элдик оозеки чыгармаларды жыйноодо илим комиссиясы окуу жайларында жана айыл мектептеринде уюштурулган кружокторго, анын активдүү мүчөлөрүнө таянган. Анткени, бул ишке даярдыгы бар илимий адистер ал кезде жок эле. 1924-жылы 10-майдагы Кыргыз илим комиссиясынын чечими боюнча жайкы каникул мезгилинде элдик адабиятты жыйноого ийримдин бардык активдүү мүчөлөрүн тартуу жана кайтып келгенде ар биринен отчет талап кылуу жөнүндө Ташкент шаарындагы окуган жаштардын кара-кыргыз маданий агартуу ийримине тапшырылган. Жыйноочуларга жардам үчүн 1924-жылы “Ак жол” газетасынын 15-жана 18-майдагы санына “Кыргыз адабиятын жыйноочулар үчүн программа” жарыяланган. Жыйырманчы жылдардын башында кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы жана аны эл арасынан тез аранын ичинде жазып алуунун зарылчылыгы жөнүндө макалалар көп жарыяланган. Ошондой макалалардын биринде: “Ташкендеги казак-кыргыз билим комиссиясынын 1921-жылы адабият жыйноо үчүн Жети-Сууга

чыгарылган экспедициясы Жети-Суудагы калыч кыргыздын оозунан бир гана жөө жомок жазып келиптир. Буга күлүү керекпи? Ыйлаш керекпи?"- дейт автор, М. Жумабаев. Чынында 20-жылдардын башталышында кыргыз фольклорун жыйноонун абалы жана аны уюштуруу али канаттандырарлык эмес эле. Анын үстүнө бул иштин маданий-коомдук маанисин туура түшүнүп, аны жазууга бел байлагандар аз болчу.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгын алгачкылардан болуп жыйноого активдүү киришкендердин бири-Абдулкаюм Мифтаков. Ал 1892-жылы Уфа губерниясынын Златауст уездиндеги, азыркы Башкырстандын Салават районундагы Насибаш айылында көп балалуу, кедей адамдын үй-бүлөсүндө туулган. Жаштайынан эмгекке аралашып, оор жумуштан тажаган Каюм сегиз жашында эже-жездесиникине качып барат да, алардын боорукерлигинин аркасында медреседен билим алып, кат тааныйт. 1906-жылы Троицк шаарына барып мектепке кирет, бирок жардам берген киши жок, каражаттан кыйналгандыктан 1908-жылы окуусун таштоого аргасыз болот. Бирге окуган жолдошторунун жардамы менен Ыбырайым Турдугулов деген казак байына койчу болуп жалданат. Акыры ушул адамдын жардамы менен 1911-жылы медресени бүтүрөт. 1911-1919-жылдары Кустанай, Семипалатинск, Торгай, Жети-Суу өрөөндөрүндө мугалим болуп иштейт. 1916-1918-жылдары Сынъзьянда болгондугу жөнүндө маалыматтар бар.

К. Мифтаков 1920-жылы Кыргызстанга келип, Таласта мектеп инспектору, 1921-жылы Тош районунун Төрт-Күл айылындагы жети жылдык мектепте директор болуп иштейт. 1923-жылы сентябрь айында Ташкентке барып, 1926-жылга чейин "Чыгыш акыйкаты" ("Правда Востока") газетасында кызмат кылган. 1926-жылдын акырынан тартып Кыргыз илим комиссиясынын кызматкери. 1928-1931-жылдары кайрадан мугалимдик кесипте жүрөт, 1931-жылы Казан университетинин адабият факультетинде, 1937-1939-жылдары Фрунзедеги эки жылдык мугалимдер институтунун география факультетинде окуган. 1941-1942-жылдары Башкырстандын Дуванск районундагы Умкунду айылында эмгектенип жүрүп, өз ыктыяры менен согушка кетет. 1944-жылы согуштан контузия болгондугуна байланыштуу кайтып, бир жылдан ашык Челябинск областындагы Усть-Катав шаарында мугалим болуп иштеген. 1945-жылы кайрадан Кыргызстанга келип, өмүрүнүн акырына чейин сүйгөн кесибин улантат да, 1948-жылы Таласта дүйнөдөн кайтат. К. Мифтаковдун кыскача өмүр жолу мына ушундай.

Ал бала кезинде эле оозеки чыгармачылыкка кызыгып, башкыр менен татарлардын элдик ырларын, казак элинин макал, ылакаптарын жазып жүргөн. 1916-жылы Каюм Ысык-Көлдүк качкын кыргыздар менен таанышып, алардан кыргыз элинин ырлары менен жөө жомокторун, макал, ылакап, санжыра сөздөрүн угат, "Манас", "Семетей" сыяктуу баатырдык эпостору жөнүндө кененирээк маалымат

алат. Арык тукумундагы Кыдык Бердаалы уулунан "Карга балапандары", "Кыргыз менен үкү" деген тамсилдерди жазып алат. Ошол жылдардан тартып Каюмдун кыргыз фольклоруна карата кызыгуусу артат. Өзүнүн эскерүүсүнө караганда Кыргызстанга келишине да элдик оозеки чыгармачылык себеп болгон.

Каюм Мифтаков Таласка келип иштей баштагандан тартып эле жыйноо ишине киришет. Көпүрө деген жерде биринчи жолу кыргыздын эл адабиятын жыйноо боюнча ийрим уюштурат. Бирок ийрим мүчөлөрү оозеки чыгармачылыкты жыйноого анча маани бербегендигин эскерет. Кийинки жылы "Кара кыргыз эл адабиятын жыйноо ийрими" Тоң районунун Төрт-Күл мектебинде уюштурган. бул ийримге 30 мугалим, 40 мектеп окуучусу тартылып, К.Мифтаковдун жетекчилиги менен ийгиликтүү иш жүргүзгөн. Кыргызстанда элдик оозеки чыгармачылыкты уюшкандык менен жазып алуу иши ушул алгачкы ийримдерден башталган эле.

1922-жылы 10-майда К. Мифтаков фольклордук чыгармаларды жыйноо максатында ийримдин активдүү мүчөсү Сапарбай Сооронбаев менен Тянь-Шань өрөөнүнө жөнөйт. Нарынга баргандан кийин буларга мамлекеттик кызматкер Ибрай Тойчуновдун жардамы менен мугалимдер Ыбырайым Абдырахманов жана Чаки Каптагаев кошулат. Бул сапары анын жыйноочулук иш аракетиндеги өтө маанилүү, жемиштүү учуру болгон. 10-майдан октябрь айынын аягына чейин Нарын өрөөнүн кыдырып, элдик ыр, жөө жомок, тамсил, кошок, уламыш, легенда, санжыра, дарым сөздөрү сыяктуу толуп жаткан оозеки чыгармалардын түрлөрүн, 1200дөн ашык макал-лакаптарды, "Семетей", "Жаныш-Байыш", "Курманбек" эпосторунан үзүдүлөрдү жазып алган. Эш негизгиси-улуу манасчы Сагымбай Орозбак уулуна жолугуп, "Манас" эпосун жазып алуу ишин баштап берген. К. Мифтаков Нарын сапарында эки жарым миш беттен ашык материал менен кайткан.

Каюм Мифтаков 1923-жылы төрт ай чамасы Талас өрөөнүндөгү эл ичин аралап, ар кандай жанрдагы фольклордук чыгармаларды, элдик дастандарды чогулткан. Айрыкча кошоктор арбын жазылганы байкалат. "Дегинкисин айтканда, мен 1916-жылдан 1923-жылга чейин кыргыз фольклору деп гана жашап жүрдүм. Бул жылдарда кышкысын мугалимдиктен тапканымды толугу менен кыргыз фольклорун жыйноо үчүн жумшадым"- дейт К. Мифтаков (4.11). Кийин өмүрүнүн акыркы жылдарында, тактап айтканда, 1947-жылы Чош-Алай жана Ноокат райондорунан элдик оозеки чыгармаларды жыйнап кайткан. Бул учурда кыйла тажрыйбалуу болуп калган

К. Мифтаков тарыхый жана этнографиялык материалдарды да кошо топтогон экен. Азыр анын калемине таандык 599 бет кол жазма түрүндөгү этнографиялык материалдар бар.

Ошентип, 1916-жылдан тартып Ысык-Көл, Нарын, Талас, Чүй, Ноокат, Чош-Алай өрөөндөрүнөн болжол менен 300 басма табакка жакын көлөмдөгү фольклордук чыгармаларды чогултуп, Илим изил-

дөө институтуна тапшырган. Азыр К. Мифтаковдун кол жазмалары Улуттук илимдер академиясынын кол жазмалар фондусунда сакталат.

К. Мифтаков өз демилгеси менен жер кезип, кээде кубанып, кээде ыза-кордук көрүп, акыры өжөрлүккө салып жыйнаган кыргыз фольклорун өз билим денгээлине ылайык тартипке келтирип, өз учурунда басмадан чыгарууга абдан аракеттенген. Бирок бул аракетинен майнап чыккан жок. Илим комиссиясы менен түшүнүшө албай Алматы, Ташкент арасында далайга убара чекти.

Ал фольклордук чыгармаларды жыйноо менен эле чектелбей, изилдөө багытындагы башка проблемалар менен да алек болгон. Кыргыз фольклористика-сынын тарыхында алгач ирет элдик оозеки чыгармаларды жыйноо боюнча колдонмолорду иштеп чыккан жана жергиликтүү интеллигенция өкүлдөрүн бул ишке тарткан. Кыргыз фольклорун жыйноо, жарыялоо маселелери боюнча макалаларды жарыялап, илимий докладдарды жасаган. Фольклордук чыгармаларды түрлөргө жана жанрларга ажыратып, кыргыз фольклорун классификациялоого көп-күч аракет жумшаган. Алсак, 1921-жылы эле “Кыргыз калк адабиятын жыйноо жолдору” деген колдонмону иштеп чыккан, кийин муну кайрадан иштеп, толуктап китепче кылып чыгарган. 1923-жылы “Жети-Сууну үйрөнүү коомунда” кара кыргыз эл чыгармачылыгы жөнүндө билдирүү жасаган. 1923-1927-жылдары кыргыз фольклорунун жанрдык классификациясы боюнча үч схема даярдаган. Анда кыргыз фольклорун 37 ден 42 ге чейинки жанрдык түргө ажыратат. Албетте, бул илимий классификациядан алда канча алыс эле.

Кыргыз фольклористикасынын тарыхында К. Мифтаковдун ысмы өзгөчө орунда турат. Анткени, чындыгында эле анын өмүрү, жашоо маңызы жалаң кыргыз фольклору деп өткөн адам. Анын жыйноочулук ишмердүүлүгү жөнүндө жыйманчы жылдардын башында эле жергиликтүү басма сөз кабарлап турган, өзү да жазган. Алардын ичинде 1923-жылы “Түркестан акыйкаты” (Туркестанская правда) газетасына жарыяланган И. Вандын жана “Тилчи” газетасына жарык көргөн Кичкененин (Магжан Жумабаев К.И.) макаласы өзгөчө көшүл бурууга арзыйт. К. Мифтаковдун өмүрү, жыйноочулук ишмердүүлүгү жөнүндө, жалпы эле кыргыз фольклорун жыйноо тарыхына байланышкан өтө баалуу, өтө кызыктуу архивдик материалдар, кол жазма түрүндөгү маалыматтар бар. 1991-жылы ушундай материалдардын негизинде А. Токомбаеванын “Каюм Мифтаков” деген китеби басылып чыкты.

Жыйынтыктап айтканда, “К. Мифтаков-кыргыз фольклорун жыйноону өз демилгеси менен баштаган ышкыбоз эле эмес, анын маанисин тереш түшүнгөн, илимий жоболорго таяна иштеген жыйноочу, кыргыз фольклорун жарыялоого жана анын ар кыл проблемаларын изилдөөгө көп күч жумшаган фольклорист-илимпоз, кыргыз совет турмушундагы жаштыктарды элге жеткире жарыялаган жалындуу журналист, кыргыз кедей-кембагалдарынын сабатын

ачууга активдүү катышкан, аларды улут маданиятын, көркөм мурастарын барктоого, урматтоого үндөгөн нукура педагог - агартуучу” болгон (7. 98).

Кыргыз фольклорун жыйноодо зор эмгек сиңирген адамдардын дагы бири - Ыбырайым Абдырахманов. Ал бүткүл өмүрүн кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармаларын, асыресе “Манас” эпосун жыйноого, иликтөөгө арнаган. Өз элинин байыртан келе жаткан адабий казына-мүлкүнө кызыгуу, “Манас” башында турган элдик чыгармачылыкка тереш сүнгүп кирип өздөштүрүү, үйрөнүп-иликтөө ынтызарлыгы анын бүтүндөй өмүр жолун, чыгармачылык ишмердигин аныктап турат. Анын жарым кылымга жакын талыкпаган эмгеги кыргыз фольклористикасы үчүн, айрыкча “Манас” эпосунун варианттарын жазып алууда өтө маанилүү, жемиштүү натыйжаларды берди.

Ыбырайым Абдырахманов (ылакап аты - Ак Молдо) 1888-жылы Жети-Өгүз районундагы Чырак айылында орто дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган. Жети жашынан айылдык молдолордон окуп кат тааныйт. Кийин 1905-жылы Караколдогу жети жылдык татар мектебин бүтүрүп, Жети-Өгүздөгү биринчи баскыч мектепте иштеп калат. 1916-жылы Ат-Башыга көчүп барып, ал жакта да мугалимдик кесибин уланткан. Жыйырманчы жылдардын ичинде Алма-Ата, Фрунзе шаарындагы мугалимдик курстарды окуп, билимин өркүндөткөн.

1935-жылы ноябрь айында Ыбырайым Абдырахманов кыргыз элинин тарыхын, этнографиясын, элдик оозеки чыгармаларын, айрыкча “Манас” эпосун мыкты билген алгачкы жыйноочу катары Илим изилдөө институтуна чакыртылып, илим чөйрөсүндө иштеп калат. 1948-жылы СССР Журналисттер союзуна мүчө болот. Кыргыз элинин маданий мурастарын жыйнап, жарыялоодо сиңирген эмгеги жогору бааланып, “Эмгектеги каармандыгы үчүн”, “Эмгектеги артыкчылык үчүн” медалдары жана Кыргыз ССР Жогорку Советинин ардак грамоталары менен бир нече ирет сыйланган.

Ыбырайым Абдырахманов 1967-жылы 12-апрельде 80 ге караган курагында Ат-Башы районунун “Пограничник” (азыркы Казыбек айылы) колхозунда дүйнөдөн кайткан.

Ы. Абдырахмановдун жыйноочулук иши 1922-жылы улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун вариантын жазып алуудан башталган. Бул иш төрт жылга созулду. Ушул мезгилдин ичинде Ы. Абдырахманов менен С. Орозбаков далай кыйынчылыктарды баштарынан өткөргөн. Алар жайлоодо көчүп жүргөн эл менен бирге көчүп, бир айылдан экинчи айылга өтүп, Ат-Башы, Тогуз-Торо, Кочкор, Экинарын элин аралап, жер которуп жазууга туура келген. Бул ишти уюштуруучу Илим комиссиясы да өз учурунда көңүл бөлүп, олуттуу материалдык жана моралдык жардам көрсөтүп тура алган эмес. Бирок жомокчу да, жыйноочу да иштеп жаткан ишинин баалуулугун, жооптуулугун сезген. “Мансты” жазып жатканда күн батып, таң атканы билинбей жүрдү. Төрт жыл түгөнбөгөн сыяктанат, ал тамаша жана

өзүнчө бир мектеп катарында өтүп кетти”- деп эскерет Ы. Абдырахманов (6.591). Акыры, оор шарттарга карабастан, өзгөчө кайрат, чымырканган аракет аркасында улуу манасчыдан жомоктун “Манас” бөлүгүн 10 том кылып жазып үлгүрүү менен эпостун эч сонун вариантын алып калды. 1926-жылы август айында Сагымбай Орозбак уулунун “Манасын” жазып бүтүрүп, кайрадан Ат-Башы, Нарын тарапта мугалимдик кесибин улантат.

1935-жылы Фрунзеге илимий кызматкер катары кайрадан чакыртылып келээри менен С. Каралаевдин “Манасын” жазууга киришет. Манасчыдан “Эр Төштүк” эпосун да толук жазып алган. Анын Саякбай манасчыдан жыйнаган материалдарынын жалпы көлөмү 225 басма табактан ашат. Шапак Рысмендеев, Жашыбай Кожеков, Багыш Сазанов, Акмат Рысмендеев, Молдобасан Мусулманкулов сыяктуу белгилүү манасчылардын вариантын жазууга өзү катышкан жана бул ишке түздөн-түз жетекчилик кылган.

Улуу мурасты сактап, эл ичине кешири жайылтып келген маансчылардын өмүр баянын жыйнап, чыгармачылыгы, айтуу чеберчилигине байланышкан материалдарды эл ичинде алар жөнүндө айтылган улама сөздөрдү да топтогон. Өзү көрүп, бирге жүргөн манасчылардын өмүр жолун алардын өз ооздорунан жазган.

Ы. Абдырахманов негизинен “Манас” эпосун жыйноонун үстүндө иштеди. Бирок ал кыргыз эл оозеки чыгармачылыгынын башка түрлөрү, акындар поэзиясы боюнча да көптөгөн материалдарды жазып калтырган. Үч миңден ашык макал, ылакап, жүздөгөн табышмактарды топтогон. Эл ичине кешири тараган “Жаңыл Мырза”, “Эр Эшим”, “Төштүк”, “Жоодарбешим”, “Мендирман” аттуу элдик дастандардын ыр жана кара сөз түрүндөгү бир нече вариантын жыйнаган. Айрыкча Тоголок Молдонун өз оозунан жазып алган фольклордук чыгармалар өтө баалуу.

Ал жалаң эле элдик оозеки көркөм чыгармаларды эмес, элдин өткөн тарыхы жөнүндөгү окуяларды, элдин жашоо тиричилиги, үрп-адаты, ырым-жырымы, каада-салты, нарк-нускасы боюнча баалуу материалдарды калтырган.

“Манас” эпосунун варианттары боюнча кара сөз түрүндөгү сюжеттерди жазып, фольклордук чыгармалардын жанрдык жыйнактарын түзгөн. Алар кол жазма түрүндөгү баалуу материал катары пайдаланылып келет. 1940-жылдардын башталышында “Манас сериялары” деген ат менен жарык көргөн китепчелерди түзүп басмага даярдаган.

Ы. Абдырахманов “Манас” эпосунун үч бөлүгүн толук айтып, өз вариантын жараткан манасчы, аны өз колу менен жазып калтырган. Кыргыздын улама, тарыхый сөздөрүнүн негизинде бир нече ыр, поэмаларды жараткан. Баатырдык эпостордун бири-“Жаңыл Мырза” боюча өз вариантын жазып, ал 1967-жылы басылып чыккан.

Ошентип, жыйноочу-фольклорист, тарыхчы-этнограф, манасчы жана педагог Ыбырайым

Абдырахманов жазып калтырган 800 басма табакка жакын кол жазма материал элибиздин баа жеткиз маданий мурасы, казына-мүлкү катары эл үчүн кызмат кылып келет.

Кыргыз фольклорун жыйноодо К. Мифтаков менен Ы. Абдырахмановдун жекече салымы зор экендиги талашсыз. Бирок ошондой болсо да 20-жылдардын ортосунан тартып бул ишке жалпы кыргыз интеллигенциясы, акын-жазуучулар менен илим кызматкерлери, мугалимдер, студенттер ал гана эмес мектеп окуучулары да катышкандыгын танууга болбойт. Илим комиссиясы (Академиялык борбор) болсо бул ишти түздөн-түз жетекчиликке алып, жыйноочулар үчүн атайын колдонмолорду жана программаларды жарыялап турду. (“Ак жол”, 1924, 15-18-май; “Эркин Тоо”, 1925, 26-ноябрь; “Жаңыл маданият жолунда”, 1931-жыл, август). Мына ушул колдонмо программанын негизинде жыйноочулар эл ичинен ар түрдүү жанрдагы фольклордук материалдарды жазып келип, академиялык борборго тапшырышкан да, тиешелүү калем акыларын алып турушкан. Бул жөнүндө белгилүү филолог Зияш Бектеновдун мындай деп эскергени бар: “1926-жылы каникулга элге барганымда эл оозунан жүздөй макал жыйнап келип, ар бир макалама үч тыйындан эсептеп, үч сом гонорар алганым али эсимден кетпейт” (1).

1925-жылы 25-27-майда болуп өткөн Кыргыз Автономиялуу областынын илимий педогогикалык тунгуч сүзүндө эл адабиятын жыйноо боюнча да маселе каралып, тиешелүү токтом кабыл алынган эле (8). Токтомдо эл адабиятын жыйноо зарылчылыгы белгиленип, каражат жетишпегендиктен бул ишти эл мугалимдери өз моюндарына алышкан жана алар үчүн колдонмолорду түзүп берүү жагы билим комиссиясына тапшырылган. Ошондой эле Памир, Алай сыяктуу алыскы аймактарга жиберүү жагы да каралган болчу. Ошентип, 20-жылдардын экинчи жарымынан тарта кыргыз фольклорун жыйноо иши жанданып кол жазма фондусу толуктала берген.

1930-жылдардын ортосунан тартып элдик оозеки чыгармаларды жазып алуунун жашы этабы башталды. Аткени бул ишти Кыргыз тили жана жазмасы илим изилдөө институту (1936), кийинчерээк Тил, адабият жана тарых институту (1943), андагы фольклор жана “Манас” эпосу бөлүмү, Кыргыз мамлекеттик педогогикалык институту (1932), 1940-жылдан Филормониянын этнография бөлүмү, жазуучулар союзу жана башка чыгармачыл уюмдар колго алышты. Алар Кыргызстадын баардык аймактарына атайын экспедицияларды жиберип, фольклордук чыгармаларды жыйноо системалуу, уюшулган түрдө жүргүзүлө баштады. Жер-жерлерде элдик таланттар менен тыкыс байланыш түзүлүп, алар үчүн кам көрүлдү.

Советтик жазуучулардын Бүткүл Союздук биринчи съездинде (1934) М. Горкий эл чыгармачылыгына өзгөчө маани берип, мындай деп айтканы бар: “... Сөз өнөрүнүн башаты фольклордо. Өз фольклорушарды жыйнагыла, андан үйрөнүп, аны изилдегиле. Ал силерге да, Союздун акын

жазуучулары бизге да, орошон материал берет. Биз өткөндөгүлөрдү канчалык мыкты билсек, азыр өзүбүз жаратып жаткандардын зор маанисин ошончолук терещ жана жакшы түшүнөбүз” (2.342). М. Горкийдин бул кайрылуусу өз учурунда кызуу колдоого алынып, фольклорго карата мамилени өзгөртүп, башка республикалар сыяктуу эле Кыргызстанда да фольклористика илимин кайра жандандырып салды. Кыргыз эл адабиятын, эл ырчыларынын чыгармаларын жазып алууга, аларды жарыялап, изилдөөгө кыргыз интеллигенттери жапа тырмак киришти.

Бул жылдары эл чыгармачылыгына айрыкча көшүл бургандыктан ар кандай слет, конкурс, олимпиадалар өткөрүлүп турган. Алсак, 1936-жылы октябрь айында эл чыгармачылыгынын биринчи олимпиадасы, ал эми 1938-жылы май айында эл акындарынын, манасчылар менен жомокчулардын республикалык биринчи конференциясы өткөрүлгөн. Мунун натыйжасында Алымкул, Калык, Молдобасан, Муратаалы, Карамолдо, Атай, Муса, Ниязаалы, Абды, Шапак, Багыш сыяктуу элдик искусствонун чеберлери, улуу таланттардын бүтүндөй бир тобу белгилүү болду жана алар Кыргыз мамлекеттик филармониясынын уюткусун түздү. Бирок алар адегенде хордо ырдап, оркестрде музыкант болуп жүрүшүп, акындык чыгармачылыкка кийинчерээк көңүл бурушкан. Тоголок Молдо, Калык, Алымкул, Актан өңдүү бир катар талант ээлери өздөрү билген, тунук бойдон сактап, улантып келаткан элдик оозеки чыгармаларды өздөрү жазып берип, кыргыз фольклорун жыйноого олуттуу жардам беришти. “Манас” эпосунун бир нече варианты, “Эр Төштүк”, “Жаныш Байыш”, “Курманбек”, “Эр Табылды”, “Олжобай менен Кишимжан”, “Кедейкан” өңдүү кенже эпостордун бир катары кагаз бетине түшүрүлдү.

Фольклордук чыгармаларды жыйноо согуш жылдарында деле токтотулган жок. Согуш темасына байланышкан элдик чыгармаларды чогултуу үчүн, атайын инструкция эскерме иштелип чыгып, ал массалык тираж менен элге таркатылган, айыл-кыштак жерлеринде атайын кабарчылар посту уюштурулган. Илимий кызматкерлер менен аспиранттардан турган топтор эл арасында, мекемелер менен госпиталдарда болуп, түшүндүрүү иштерин жүргүзүшкөн, элдик чыгармаларды жыйнашкан. Натыйжада бул ишке элдин кеңири катмары тартылып, бай материал топтолду.

Фольклордук чыгармаларды жыйноо согуштан кийинки жылдары, асыресе 50-жылдардын ортосунан тартып кеңири кулач жайды. Ысык-Көл, Нарын, Чүй, Талас, Ош жергесине жана республиканын чегинен тышкары жашаган кыргыздар арасына (1955-1956, 1958-1959) экспедициялар уюштурулуп, кыргыз фольклору боюча зор көлөмдөгү материалдар чогултулду. Жыйноо иши ага катышуучулардын саны боюнча эле эмес масштабы, материалдарды камтышы жагынан да алда-канча кеңиди. Техникалык каражаттар колдонулуп, фольклордук чыгар-

маларды жазып алуунун илимий принциптери сакталды.

Бул коомдук мааниси бар ишке илимий мекемелерден тышкары, жогорку окуу жайларынын студенттери (практика маалында), чыгармачыл союздар менен радио уктуруу жана теле көрсөтүү боюнча мекемелери кошулуп аралашты.

Элдик оозеки чыгармалардын музыкасы менен обон-күүлөрүн жазып алууда музыкаведдер А.В.Затаевич менен В. С. Виноградовдун эмгеги чоң. А. Затаевич 1928-жылы эле Фрунзеге чакыртылып, Муратаалы, Токтогул, Карамолдо, Жолой сыяктуу бир катар элдик таланттардын обон-күүлөрүн жазып, “Кыргыздардын аспаптык 250 күүсү жана обону” деген ат менен 1934-жылы Москвада китеп кылып чыгарган. Ал буга чейин эле Москва, Ташкент, Алма-Ата шаарларында окуп жүргөн кыргыз жаштарынан элдик ырларды, анын обондорун жазып жүргөн эле. 1938-жылдан тарта

А. В. Затаевичтин ишин В. С. Виноградов андан ары улантты да, кыргыздардын элдик музыкасы жөнүндө “Кыргыз эл музыкасы аттуу” (1958) фундаменталдуу эмгек жаратты. Алар өз эмгектеринде обон-күүлөрдүн ыр түрүндөгү текстерин кошо беришкен эле.

Бир кезде кыргыз элинин көркөм сөз мурасын жазып калтырууда баа жеткис эмгек сиңирип кеткен Каюм Мифтаков, Ыбырайым Абдырахманов, Эшенаалы Арабаев, Белек Солтоноев, Сапарбай Сооронбаев, Жума Жамгырчиев, Ысмаат Кемпиров, Өмүраалы Маанаев, Ажатман Шабданов, Жунуш Ирисов, Ыйманбек Шамен уулу, Кусеин Карасаев, Зияш Бектенов, Ташым Байжиев сыяктуу ондогон адамдардын, Тоголок Молдо, Калык, Алымкул, Актан өңдүү эл акындарынын иши жакынкы жылдарга чейин улантылып келди. Натыйжада “Манас” эпосу башында турган элдик оозеки чыгармачылыктын баа жеткис бай казнасы, улут сыймыгы болгон руханий кенчи топтолду. Мына ушул кылымдарды карытып, байыркы бабалардан бери келаткан адабий мурас, аз-аздан болсо да китеп түрүндө калып элдин өзүнө кайтарылып келет.

Адабияттар

1. Бектенов Зияш. Кыргыз элинин фольклорун жыйнагандар жана аларды илимий жактан басмага даярдгандар жөнүндө маалымат. (Кол жазма). 1983, 28-апрель. Автордун өздүк архивинен.
2. Горкий М. Сбор. соч. в 30ти т., т. 27, 298-342- б.
3. Культурное строительство в Киргизии. 1918-1929 гг. Сборник документов и материалов. т. 1, - Фрунзе 1957.
4. Мифтаков К. Кол жазма материалдар. Архив АН Кирг. ССР. (Архивдик маалыматтар коюла элек – К. И.).
5. Мусав С. “Манас” жөнүндөгү илим 60 жылда. - “Советтик Кыргызстан”, 1977, 4-июль.
6. Осмонов А. “Манастын” мурасчысы. - Алыкул Осмонов. Чыгармалар жыйнагы. т. 2, - Фрунзе, 1965.
7. Токомбаева А. Каюм Мифтаков. - Фрунзе, 1991.
8. Эрткүү Кыргыз облусундагы мугалимдердин облустук тунгуч сийасында кыргыз тили, жыйуу тууралуу токтомдор (Тыныстан уулунун баяндамасы). - “Эркин-Тоо”, 1925, 16-июнь, №28.